

УДК 372.881.116 (477)

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ІНШОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Вікторія Загороднова

*Бердянський державний педагогічний університет,
факультет філології та соціальних комунікацій,
кафедра української мови та методики викладання фахових дисциплін,
вул. Горького, 19, корпус 5, ауд. б205, 71110, Бердянськ, Україна,
тел.: (0 6153) 7 26 21*

Досліджено формування проблеми мовної особистості в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці. Наголошено на основних підходах до опису мовної особистості. Розглянуто поняття „мовна особистість” і „вторинна мовна особистість” з позицій лінгвістики й лінгводидактики. У межах концепції „вторинна мовна особистість” звернуто увагу на її особливу модель, що формується у процесі оволодіння другою іноземною мовою. Концентрується увага на аналізі специфічних особливостей „вторинної мовної особистості”.

Ключові слова: мовна особистість; рівнева структура мовної особистості; формування вторинної мовної особистості; взаємини між різними моделями вторинної мовної особистості, мовна освіта, особистісно зорієнтована парадигма, білінгвальна освіта.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена насамперед зацікавленістю до вивчення мовної особистості як до феномену, що постійно розвивається, є динамічним й інколи непередбачуваним. Людство перебуває у процесі взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємовпливів різних країн, народів та їхніх культур, релігій. Консенсус і конфлікт, співпраця і війна складають своєрідні діалектичні пари, спрямованість й інтенсивність яких визначають життєздатність будь-якого людського суспільства. Сьогодні ці процеси у різний спосіб стосуються майже кожної країни. Майже всі етнічні спільноти відчували на собі вплив з боку культур інших народів як у позитивному, так і в негативному плані. Це і вплив росту культурних обмінів, прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, громадським рухом й окремими індивідами різних країн і культур. Значне збільшення мігрантів і біженців, зумовлене військовими діями й економічною кризою, створює додаткові соціальні проблеми – через незнання мови й неповагу до норм і традицій країн, в яких вони перебувають.

У межах пропонованої статті наголошуємо на осмисленні проблеми формування мовної особистості в іншомовному середовищі, становленні культурної ідентифікації особистості й адаптації в умовах сучасного полікультурного суспільства, вихованні культури толерантних взаємовідносин. **Мета статті** – привернути увагу читачів до лінгводидактичного потенціалу процесу формування мовної особистості в умовах міжетнічного культурного спілкування. Наше дослідження присвячене вивченню формування мовної особистості мігрантів у Федеративній Республіці Німеччині (ФРН) через публіцистичний дискурс. Аналіз лінгвокогнітивної взаємодії ініціатора, автора й адресата медіатексту здійснювався на матеріалі одного з авторитетних інформаційно-навчальних журналів Німеччини „Deutsch Perfekt”.

Сучасний німецький публіцистичний дискурс інформаційно-навчальних журналів „Deutsch Perfekt”, „Vitamin de”, „Juma”, „PZ”, „Der Weg”, „Jetzt”, „JAEZ”, „Die

Sprache" як сфера буття і взаємодії різних типів мовної особистості має неабияке значення у формуванні мовної особистості в новому середовищі, розвитку суспільної думки в Німеччині, оскільки публіцистика безпосередньо пов'язана з ідеологічною сферою, в якій виражені різні форми суспільної свідомості.

Соціальна функція публіцистики передбачає не тільки важливість поставлених проблем і переконливих фактів, але й соціально-психологічний вплив на читачів. Означена публіцистика покликана виконувати життєво важливу функцію – сприяти громадській згоді, підтримувати соціальну рівновагу, задовольняти інформаційні потреби мігрантів, біженців. Журнал „Deutsch Perfekt" виконує також і пропагандистську функцію, яка зумовлена необхідністю роз'яснення практичних і теоретичних питань правової, демократичної держави, розуміння загальнолюдських цінностей, питань ментальності німецького народу, історичної минувшини тощо. Освітня функція передбачає донесення до читача певних знань німецької мови, культури, історії а також упорядкування відомостей, отриманих з різних джерел, правильне орієнтування у суперечливому потоці інформації.

Предметом дослідження є лінгвокогнітивна взаємодія основних типів мовної особистості в німецькому публіцистичному дискурсі. Об'єктом вивчення слугували інформаційні публікації, мотивуючий матеріал для опанування німецькою мовою, вправи і граматичний матеріал до них, поради й приклади щодо повсякденного спілкування з німцями.

Теоретичну базу дослідження становлять положення, розроблені вітчизняними і зарубіжними вченими: у сфері теорії мовної особистості (Е. Берн, А. Белова, Г. Богін, Л. Виготський, С. Воркачов, І. Голубовська, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Залевська, В. Карасик, Ю. Караулов, М. Ляпон, Л. Мацько, В. Нерознак, В. Парашук, О. Семенюк, Г. Солганик, С. Тер-Мінасова, О. Яшенкова та ін.); у сфері когнітивно-дискурсивного аналізу (Н. Арутюнова, А. Буркхард, Т. ван Дейк, К. Глой, В. Демьянков, З. Йегер, О. Кубрякова, А. Кібрік, В. Кінч, Г. Лерхнер, У. Маас, А. Нойберт, В. Плуґян, М. Юнг та ін.); в області мови ЗМІ, зокрема публіцистики (М. Володіна, Т. Добросклонська, М. Желтухіна, К. Камп, Н. Клушина, В. Костомаров, Г.-Г. Люгер, Г. Солганик, Ю. Хойзерман та ін.).

Мовну особистість вивчали лінгвісти, психологи, лінгводидакти. Учені цікавилися такими проблемами теорії мовної особистості: мовленнєва здатність і комунікативна компетентність мовця; мовленнєва поведінка людини, комунікативні стратегії і тактики; стереотипи мовленнєвої поведінки, мовленнєва паспортизація особистості, мовний ідеостиль людини; типи мовних особистостей тощо.

Початком становлення й розвитку концепції мовної особистості припадає на першу половину XIX ст. Саме у працях В. фон Гумбольдта і Ф. Буслаєва була висловлена думка про наявність тісного взаємозв'язку між мовою і особистістю, мовою і „духом народу". Пізніше ця ідея отримала розвиток у різних теоретичних підходах й обґрунтування з використання різних емпіричних матеріалів у дослідженнях таких вчених: В. Виноградов, Е. Сепір, Л. Вайсгербер, К. Ажеж та ін.

Уперше термін „мовна особистість" почав вживати німецький вчений Лео Вайсгербер. Характеризуючи роль мови, вчений виокремлював чотири «іпостасі мови»: актуалізована мова, тобто мовлення як психічний процес і фізичне явище; мовний потенціал кожної особистості (Sprachorganismus); мова як об'єктивне і соціальне утворення (soziales Objektgebilde); мовна здатність як головна відмінність людського роду (Sprachfähigkeit). Для Л. Вайсгебера основним є третє значення – мова як соціальний феномен, що реалізується як рідна мова (Muttersprache), в умовах якої відбувається

формування мовної особистості (*die sprachliche Personlichkeit*) як члена мовної спільноти (*Sprachgemeinschaft*).

В. Виноградов також апелював до поняття „мовна особистість”, розглядаючи роль і значення особистості автора й особистості персонажа в художньому творі. Учений зазначає „...якщо визнати, що не тільки елементи мовлення, але й композиційні прийоми їхнього поєднання, пов’язанні з особливостями словесного мислення, є суттєвими ознаками мовних об’єднань, то структура літературної мови постає в складнішому вигляді, а ніж площинна система мовних відношень Соссюра... А особистість, введена в різні „суб’єктні” сфери, сама об’єднує їх в особливу структуру. Об’єктивно все зазначене можна перенести і на раголе („мовлення” за Соссюра), як сферу творчого розкриття мовної особистості” [4, с. 62]. Учений звертає увагу на те, що „соціальне знаходимо в особистісному через розкриття всіх структурних оболонок мовної особистості, а опис феномену мовної особистості передбачає врахування базових компонентів, зокрема інваріантних, регулярних, та емоційно виправданої мовленнєвої поведінки з урахуванням психофізіологічних, соціальних і культурних факторів” [4, с. 90 – 91].

Й. Вейсгербер, В. Виноградов вивчали цей феномен у вузькому плані – як мовну особистість, яка формується через рідну мову, мовну особистість автора художнього твору та мовну особистість персонажу твору. О. Леонтьєв у своїх дослідженнях мав на увазі мовця як мовну особистість, творця образу світу, тобто брав до уваги мовленнєвий аспект особистості у процесі взаємодії і спілкуванні з іншими.

До концепцій, які забезпечують цілісність і єдність сучасних освітніх моделей належить концепція „мовної особистості”, заснована на антропологічній лінгвістиці (Е. Бенвеніст, В фон Гумбольдт) та на структурі мовної особистості, запропонованої Ю. Карауловим. Концептуального вивчення ідея про мовну особистість отримала у ХХ ст., коли термін „мовна особистість” набув вжитку серед науковців. До наукового вжитку термін „мовна особистість” був упроваджений Ю. Карауловим (монографія „Русский язык и языковая личность”, М. 1989). На думку Ю. Караулова, „мовна особистість – це та наскрізна ідея, котра, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою [9, с. 3]”. Учений звертає увагу на те, що „мовна особистість – це людина, наділена здібністю створювати і сприймати тексти, що різняться між собою ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю” [10, с. 44].

Ю. Караулов, В. Маслова, В. Красних розглядають мовну і мовленнєву особистість і характеризують структурні компоненти мовної особистості. На думку Ю. Караулова [10, с. 119], мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, мовленнєвої діяльності, а мовна особистість – багатшарова і полікомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей. Учений характеризує узагальнений тип мовної особистості, що передбачає розмаїття варіантів мовленнєвих особистостей, і звертає увагу на такі компоненти: 1) мовна особистість – ніша у предметі (лінгвістиці); суб’єкт (той, хто сприйняв, усвідомив світ і відобразив його у своєму мовленні); індивід; автор тексту; носій мови; інформант; пасивний інформант; активний інформант; мовець; мовленнєвий портрет; 2) мовна особистість фахівця-філолога (філологічна особистість); персонаж (художнього твору); конкретна історична особистість; національна (етнічна) мовна особистість; 3) наукова парадигма „людина і мова”; зв’язок „мова – людина”; антропологічна лінгвістика; національна культура; знання мови; знання про мову; мовна картина світу; знання про світ; тезаурус мовної особистості; мовна

свідомість; національна свідомість; менталітет народу; ментальний простір (носія мови); асоціативні зв'язки; лексикон внутрішній; лексикон індивідуальний; лексикон мовної особистості; психолінгвістичний експеримент; прецедентний текст [9, с. 63 – 65].

Ю. Караулов виокремлює три рівні мовної особистості: вербально-семантичний (передбачає для носія нормальне володіння мовою, а для дослідника – традиційний опис формальних засобів вираження певних значень); когнітивний (одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які складаються у кожній мовній індивідуальності в більш або менш упорядковану, систематизовану „картину світу”, що відображає ієрархію цінностей; передбачає розширення значення і перехід до знань, охоплює інтелектуальну сферу особистості, дає досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знань, свідомості, процесів пізнання людини); прагматичний (передбачає мету, мотиви, інтереси, установки й інтенціональності; забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний, зумовлений перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до осмислення реальної діяльності у світі. Кожен рівень характеризується своїми одиницями, які охоплюють усі використані під час навчання мови одиниці, розподіляючи їх відповідно до специфіки названих рівнів [9, с. 5].

Кожна мовна особистість продукує різні дискурси. У зв'язку з цим А. Кібрік зазначає, що „... текст – модельований об'єкт, не існує автономно, незалежно, але є основним ланцюжком між комунікантами у процесі їхньої взаємодії й об'єктом, сутнісна природа якого визначена його функцією” [12, с. 128 – 145].

Проблема співвіднесеності мови й мовлення, що не втратила актуальності ще з часів В. фон Гумбольдта (антиномія $\epsilon\nu\epsilon\rho\upsilon\epsilon\lambda\alpha \leftrightarrow \epsilon\rho\upsilon\upsilon\nu$), спонукала окремих вчених переосмислити феномен мовної особистості на тлі диференційних ознак *langue* і *parole*, що призвело до вирізнення поняття мовленнєвої особистості як об'єкта вивчення лінгводидактики та теорії мовленнєвої діяльності [13, с. 25 – 31].

В. Красних мовною особистістю називає ту „особистість, яка виявляє себе у мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань і уявлень. Мовленнєва особистість – як особистість, що реалізує себе у комунікації, обирає і здійснює ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, обирає та використовує той чи інший репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних). Комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації” [14, с. 22]. В. Красних у монографії „Свой” среди „чужих”: миф или реальность? (М., 2003), порівнюючи концепції мовленнєвої діяльності Ф. де Сосюра та О. О. Леонтьєва, доходить висновку про необхідність вирізнення з метою насамперед теоретичного осмислення *homo loquens* чотирьох понять, пов'язаних з різними іпостасями мовної особистості: 1) „людина, що говорить” – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність, яка охоплює як процеси породження, так і сприйняття мовленнєвих повідомлень; 2) мовна особистість – особистість, що реалізує себе у мовленнєвій діяльності на основі сукупності певних знань та уявлень; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізує себе у комунікації, обираючи та реалізуючи ту або ту стратегію і тактику спілкування, яка обирає та використовує той або інший репертуар засобів (як суто лінгвістичних, так і екстралінгвістичних); 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, що діє у реальній комунікації.

В. Маслова називає мовну особистість багатопаровою і багатокomпонентною парадигмою мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – мовною особистістю у парадигмі реальної комунікації, спілкування, мовленнєво-комунікативної діяльності. На думку вченої, саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються національно-культурні особливості мовної особистості та національно-культурна специфіка процесу комунікації – „...в

особистості на передній план виходить соціальна природа людини, а сама людина є суб'єктом соціокультурного життя" [15, с. 119]. Одним із засобів перетворення людини у мовну особистість В. Маслова називає соціалізацію у таких її аспектах: процес включення людини в певні соціальні відносини; мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами і законами певної етномовної культури; процес засвоєння законів соціальної психології народу. Дослідниця переконана, що зміст мовної особистості передбачає такі компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, тобто система цінностей, або життєвих смислів. Мова забезпечує первинний і глибокий погляд на світ, утворює той мовний образ світу й ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру та реалізується у процесі мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення фактів культури мови, що вивчається, пов'язаних з правилами мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного вживання та ефективного впливу на партнера щодо комунікації;

3) особистісний компонент, тобто індивідуальне, глибоке, що є у кожній людині [15, с. 121].

В. Карасик пропонує п'ятиелементне наповнення поняття мовленнєвої організації людини, що співвідноситься з поняттям мовленнєвої діяльності як сутність і прояв: 1) мовна здатність як органічно закладена в людині можливість вербального спілкування, зумовлена її психо-соматичними особливостями; 2) комунікативна потреба як адресантність, спрямованість на комунікативні умови, учасників спілкування; 3) комунікативна компетентність як здатність здійснювати спілкування у різноманітних реєстрах для втілення своїх комунікативних цілей; 4) мовна свідомість як активне вербальне відображення зовнішнього світу у внутрішньому; 5) мовленнєва поведінка як система свідомих та несвідомих вчинків, через які розкривається характер і спосіб життя людини [8, с. 24]. Мовною особистістю В. Карасик вважає „закріпленій переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, <...> складений на основі настанов, пов'язаних із світосприйняттям, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій" [8, с. 19].

На думку І. Голубовської, „порівнюючи схеми В. Красних та В. Карасика, можна дійти висновку, що використані у них поняття корелюють у такий спосіб: „людина, що говорить”, мовна особистість (В. Красних) ↔ мовна здатність, мовна свідомість (В. Карасик); мовленнєва особистість (В. Красних) ↔ комунікативна потреба, комунікативна компетенція, мовленнєва поведінка (В. Карасик), <...> поза кореляціями залишилося висунуте В. Красних поняття комунікативної особистості, оскільки воно, по суті, є конкретним виявом мовленнєвої особистості за тих або інших комунікативних обставин і співвідноситься з останньою як часткове з загальним, <...> для потреб етнокультурологічного кроскультурного осмислення homo loquens найприйнятнішим видається поняття мовленнєвої особистості через його яскраву культурну маркованість. Виділення ж у рамках мультимовних міжкультурних досліджень поняття комунікативної особистості може лише термінологічно ускладнити науковий дискурс і заплутати його реципієнта" [6, с. 25 – 33].

Отже, оскільки мовна особистість існує в культурі, відображеній у мові, формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури тощо, то визначальна роль безумно належить цінностям (концептам смислів) народу, мова якого вивчається. На нашу думку, для створення ефективною моделі навчання

мови, вчителів-словесників необхідно володіти знаннями про багаторівневу організацію мовної особистості, дотримуватися принципів її формування.

У сучасній теорії та методиці навчання мови розвивається ще один напрям – формування „білінгвальної особистості”, поняття якої вченими (Є. Верещагін, В. Костомаров, Л. Красавін, В. Красних, Л. Саяхова, С. Тер-Мінасова, А. Щукін та ін.) визначається як сукупність здатностей людини до спілкування двома мовами на міжкультурному рівні, який розуміють як адекватну взаємодію з представниками інших культур. В аспекті когнітивного підходу важливим є визначення поняття „білінгв”, що подає М. Імедадзе: „...людина, що володіє на певному рівні двома мовами, тобто індивід, який використовує дві мовні системи з метою спілкування, тобто, коли свідомість спрямована на зміст висловлювання, а форма є засобом [7, с. 136]”. На думку Ф. Бацевича, білінгвальна особистість – „людина, яка володіє двома мовами і по чергову (з урахуванням конкретної констигації) використовує їх у міжкультурній комунікації [1, с. 24]”.

Є. Верещагін звертає увагу на первинну (для спілкування у межах сім’ї) і вторинну (для зовнішніх ситуацій спілкування) мовні системи і зазначає: „Якщо первинна мовна система певним членом сім’ї використовується і в усіх останніх ситуаціях спілкування, і якщо ним ніколи не застосовується інша мовна система, то така людина може називатися монолінгвом. Якщо в певних ситуаціях спілкування вживається ще й інша мовна система, то людина, здатна вживати для спілкування дві мовні системи, називається білінгвом [3, с. 19]”. Поняття „білінгвальна особистість” використовується у психолінгвістиці, міжкультурній комунікації, методиці навчання другої мови (П. Струве, Ф. Бацевич, Н. Бердяєв, Ю. Караулов, Є. Верещагін, В. Костомаров, Л. Красавін, В. Воробйов, В. Красних, Л. Саяхова та ін.).

Нині феномен мовної особистості поширений у мовознавстві, його вивчають дослідники в різних аспектах: Г. Богін (модель мовної особистості як людини, що готова продукувати мовленнєві вчинки, створювати мовленнєві продукти); А. Богуш, С. Трифонова (мовленнєва особистість дошкільника); А. Баранов (семіологічна особистість); С. Воркачев (етносемантична особистість); В. Нерознак (полілектна (загальнонародська) та ідеолектна особистість (притаманна певній спільноті)); Ю. Караулов (російськомовна особистість); Л. Клубкова, Ю. Прохоров (мовна і мовленнєва особистість); Т. Снитко (мовна особистість західної і східної культур); В. Карасик (словникова мовна особистість); Т. Кочеткова, О. Сиротиніна (елітарна мовна особистість); О. Біляєв (національно-мовна особистість); Л. Мацько, С. Єрмоленко (національно свідомо українськомовна особистість); Л. Скуратівський (духовна мовна особистість); М. Плющ (формування мовної особистості на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів); І. Хом’як (вплив середовища на формування національно свідомої мовної особистості), Н. Гальськова, І. Халєєва (вторинна мовна особистість) та ін.

Проте, незважаючи на поширеність цього поняття, дотепер нема єдиного узагальнення й осмислення різних його дефініцій. У своїй роботі мовну особистість розглядаємо як збірний образ носія конкретної мови і національно-культурних традицій, що сприймається з позицій певного соціального типу. Варіативні компоненти структури мовної особистості, яку розглядаємо у своєму дослідженні, зумовлені характером і способом відображення дійсності мовної свідомості конкретної спільноти людей і насамперед тим, які форми свідомості характерні членам цієї спільноти, зважаючи на такі важливі елементи: предмет мисленнєвої діяльності (політична, наукова, побутова, класова свідомість), належність суб’єкта свідомості (соціальне, суспільне, особистісне, групове), домінуючий принцип, який лежить в основі свідомості (глобальне, демократичне, прогресивне, реакційне).

У період стрімкої глобалізації та швидкісного розвитку міжкультурного спілкування, проблема володіння іноземними мовами стає все актуальнішою. На межі XX – XXI ст. лінгвісти й лінгводидакти зосередили увагу на динамічному вивченні використання мовних і парамовних засобів, що реалізують індивідуально-особистісний, інтенціональний (смысл актуальної спрямованості: потреби, мотиви, цілі), ситуативний аспекти повідомлення. Вивчення науковцями специфіки комунікативної поведінки людей у різних соціальних сферах і особливостей методики формування комунікативної компетентності є нині одним із домінуючих напрямів досліджень у соціо- і когнітивній лінгвістиці, лінгвокультурології, аксіологічній лінгвістиці, лінгвістичній концептології, дискурсивній лінгвістиці, комунікативній методиці навчання іноземних мов, когнітивній методиці навчання мови, нарешті, крос-культурному навчанні нерідної мови.

Оскільки наше дослідження присвячене вивченню формування вторинної мовної особистості мігрантів у Федеративній Республіці Німеччині (ФРН) через публіцистичний дискурс, то ми не можемо залишити поза увагою тему мотивів, потреби і цілей здійснення міжкультурної комунікації в німецькому суспільстві.

Мовна особистість існує в культурі, відображеній у мові, у формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури, тому й визначальна роль безумовно належить цінностям (концептам смислів) народу, мову якого вивчають. На нашу думку, для створення ефективної моделі навчання мови необхідно володіти знаннями про багаторівневу організацію мовної особистості, дотримуватися принципів її формування. У сучасній теорії та методиці навчання нерідної мови розвивається напрям – формування „вторинної мовної особистості”. Це поняття визначається як сукупність здатностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, який розуміють, як адекватну взаємодію з представниками інших культур. Ми погоджуємося з думкою Н. Гальскової: „...Якщо процес становлення вторинної мовної особистості пов'язаний не тільки з оволодінням учнями вербальним кодом іншої мови та умінням її застосовувати практично під час спілкування, але і з формуванням у їхній свідомості „картини світу”, що властива носіям цієї мови як представників певного соціуму, то навчання нерідної мови має бути спрямоване на залучення учнів до концептуальної системи чужого лінгвосоціума” [5, с. 126]. Поняття „вторинна мовна особистість” використовується у психолінгвістиці, міжкультурній комунікації, методиці навчання другої мови (Н. Гальскова, В. Карасик, О. Леонтович, І. Халеева), проте однозначного тлумачення нема. Так, на думку І. Халеевої, вторинна мовна особистість – це мовна особистість, формування якої відбувається у процесі навчання другої мови, має специфічне трактування, більш вужче, а ніж розглянуте в лінгводидактиці, воно базується на залученні через нерідну мову не тільки до вторинної мовної системи інофонної лінгвокультури, але й до концептуальної картини, у межах якої відбувається становлення національного характеру і менталітету носія мови. Отже, вторинна мовна особистість – це сукупність рис людини, яка передбачає оволодіння вербально-семантичним кодом мови, що вивчається, тобто „мовною картиною світу” носіїв цієї мови, і концептуальною картиною світу, що дає можливість людині зрозуміти нову для нього соціальну дійсність. На нашу думку, формування вторинної мовної особистості дозволяє бути учасниками міжкультурної комунікації. Реалізувати цю мету – це не тільки розвивати уміння користуватися відповідною опорною мовною технікою, але й збагачуватись позамовною інформацією, необхідною для адекватного спілкування і взаєморозуміння на міжкультурному рівні.

Безумовно, головною причиною здійснення міжкультурної комунікації є потреба і мотив, „...виживання, співпраця з іншими людьми, особистісні потреби,

підтримка стосунків з іншими людьми, переконання інших діяти або думати певним чином, здійснення влади над іншими людьми (пропаганда), об'єднання спільнот і організацій в одне ціле, отримання і повідомлення інформації, осмислення світу та нашого досвіду в ньому (у що ми віримо, що думаємо про себе, про стосунки з іншими людьми, про те, що є істинним), виявлення творчої натури та уяви [11, с. 32]". Потреба і мотив мають значний вплив на ефективність міжкультурної комунікації, що М. Бергельсон характеризує як "...комунікацію, за якої комуніканти з різних культур використовують під час прямого контакту спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії. Термін „міжкультурна комунікація” вживають у тих випадках, коли комунікативна компетентність на стільки відмінна, що це відображається на комунікативній події [2, с. 24]".

Р. Дімблбі й Г. Бертон виокремлюють людські потреби в чотири основні групи: особистісні, соціальні, економічні, творчі. Проте, на думку А. Олянич, "...неправильно універсальність потреб людини ставити в залежність від її видів діяльності... не види діяльності характеризують потреби людини... в основі і потреб, і видів діяльності лежить життєдіяльність людини, трудового колективу, суспільства в цілому... потреба у праці є і у робітника, і в композитора, і у власника засобів виробництва, проте це різні потреби... вони є не тільки результатом певних цілеспрямованих дій людини або суспільства. Вони охоплюють весь світ людини: її минуле, теперішнє і майбутнє [16, с. 28]".

Потреби, інтереси та ціннісні орієнтації є факторами мотивації дії людини, тобто формування її мотивів як спонук до дії. Мотив – усвідомлене спонукання до дії, яке виникає під час усвідомлення потреб. Мотив як внутрішня спонука відрізняється від зовнішніх стимулів, які є додатковими ланками між потребою і мотивом, це матеріальні та моральні заохочення певних дій. Залежно від рівня потреб у соціально-орієнтованих гуманітарних дисциплінах розглянуто рівні мотивації:

- мотиви, пов'язані зі соціально-економічним питанням (забезпечення життєвих благ; матеріального стимулювання; мотиви покликання; мотиви престижу);
- мотиви, пов'язані з реалізацією передбачених і засвоєних індивідом соціальних норм (громадянські; патріотичні; групової солідарності тощо);
- мотиви, пов'язані з оптимізацією життєвого циклу (соціальної мобільності; подолання рольового конфлікту) [16, с. 35].

Мотиви, як і потреби, організовані ієрархічно. Окремий мотив у певній ситуації може бути домінуючим. Дослідники зафіксували для процесу навчання, наприклад, зворотній зв'язок між силою утилітарних мотивів і успішністю та прямий – між науково-пізнавальними і професійними мотивами. Система мотивації динамічна, оскільки змінюється залежно від року навчання, виду заняття, теми і завдань уроку тощо. Отже, найважливіші характеристики мотивації дій – це множинність, ієрархічність мотивів, певна сила і стійкість.

Потреби людини трансформуються та переходять з низького на вищий рівень, так само трансформується її мовлення, різні типи дискурсів [Почепцов 1999]: теле- і радіо дискурси, газетний, театральний, кіно дискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері публік рілейшнз, рекламний дискурс, політичний, релігійний дискурси) взаємопроникають один в один. Дискурс лінгвісти (Ф. Бацевич, В. Парашук, О. Семенюк) вважають одиницею, у вигляді якої мовний код функціонує у вербальній комунікації, а кінцевою реалізацією його і структурою в яку втілюється, є текст або „зупинений дискурс”. У комунікативній ситуації дискурс виражається у формі певного жанру. Елементарною і неподільною одиницею дискурсу є мовленнєвий акт або „зупинений мовленнєвий акт”. Мовною формою „зупиненого мовленнєвого акту” вчені вважають речення.

Упродовж останнього десятиліття складність і багатоаспектність такого явища, як дискурс певного єдиного процесу та намагання виокремити основні чинники, що впливають на форми, швидко привели до розвитку окремих напрямів, що вивчають невластиві мовні фактори існування дискурсу. У просторі дискурсивної прагматики виявлено фактори культурного характеру. Зокрема, дискурс на ту саму тему (наприклад, висловлювання співчуття, вибачення з приводу запізнення, ритуальні мовленнєві формули тощо) помітно відрізняється в поняттях власне дискурсивних правил залежно від культури тієї групи, в межах якої цей дискурс сформовано. Вивчення дискурсу з метою побудови ефективної міжкультурної комунікації, де вибудовується архетип певної етнічної свідомості, спонукав учених (Р. Сколлон, С. Сколлон, П. Браун, С. Левінсон, Д. Таннен, А. Вежбицька, М. Бергельсон та ін.) звернути увагу на таке явище, як крос-культурний дискурс.

Крос-культурне дослідження дискурсу передбачає виявлення культурно зумовленої картини світу, яка стоїть за розповідями про певну подію, особу, явище тощо з метою побудови архетипу конкретної етнічної свідомості – набору не сформульованих тверджень, які є непорушною презумпцією та на які спирається слухач і доповідач. Проте частіше крос-культурні лінгвістичні дослідження набувають форми зіставного аналізу мовлення представників двох культурно протилежних груп, що користуються одним спільним мовним кодом, наприклад, зіставлення комунікативної поведінки.

Побудова будь-якого дискурсу передбачає урахування принципів, що характеризують комунікативну діяльність, пояснюють вибір мовної форми на основі уявлення про мову (в її комунікативній функції) як про різновид розумової і цілеспрямованої діяльності людини: принцип ввічливості (П. Браун, С. Левінсон, 1987 р.); принцип солідарності з комунікативним партнером; принцип автономності та дистанції; принцип кооперації (Г. Грайс, 1975 р.); принцип пріоритету (М. Бергельсон, А. Кібрік, 1981 р.); принцип перспективності або маршрутизації (В. Чейф, 1994; М. Бахтін, 1953 р.); принцип лінеаризації (О. Кібрік, 1999 р.).

Отже, зазначене вище свідчить про те, що комунікативні процеси розглядаються в аспекті тих імпліцитних знань, контекстів і принципів, які регулюють комунікацію, впливають на способи вербалізації в дискурсі. Ці знання, контексти та принципи, не утворюючи смисл, що підлягає висловлюванню, проте значно впливають на результативну форму мовних конструкцій. Множинність способів висловлювання думок, які надає мова носієві, свобода, якою володіє той, що говорить у дискурсі, формальна організація дискурсу в кожній конкретній його частині (під час створення, інтерпретації смислів) порівняно з морфологічними і синтаксичними правилами, не є випадковою, а мотивована зовнішніми, відповідно до значення мовних одиниць, факторами. Прагматична мотивація мовної форми в дискурсі пов'язана з потребою учасників міжкультурної комунікації погоджувати спосіб вербалізації з релевантними для означеного контексту фоновими знаннями, які утворюють соціокультурний досвід дискурсивної групи, індивідуальним досвідом, контекстом, основними принципами, що регулюють комунікативну діяльність і мовну форму (принципи пріоритету, маршрутизації, лінеаризації інформації), а також принципами, що характеризують інформативну й інтерактивну функції мови (принципи кооперації й ввічливості).

Беручи до уваги публіцистичний дискурс як сферу буття і взаємодії різних типів мовної особистості, ми апелюємо до визначення А. Кібріка і В. Плуґяна. Учені вбачають дискурс як „процес мовної діяльності та її результат одночасно – а результат і є текстом” [12, с. 307 – 323]. Публіцистичний дискурс А. Кібрік розглядає як один із видів медійного дискурсу. З позицій медіалінгвістики текст розглядається не тільки як лінгвістичне явище,

але і як культурологічне явище, що визначає його як джерело отримання інформації про духовні імпульси і матеріальну сферу людської діяльності.

Публіцистичний дискурс Р. Калажокова називає живим, динамічним, активним, постійно мінливим типом дискурсу. На її думку, він пов'язаний з реальними подіями та явищами, що відбуваються в житті суспільства, відображає конкретні дії в певний проміжок часу. Публіцистичний дискурс обов'язково передбачає діалог між адресатом і адресантом, він впливає, переконує, направляє в певне русло роздумів. Якщо політичний дискурс має на меті переконання аудиторії для отримання влади у сфері політики, то публіцистичний дискурс в цьому сенсі позиціонує себе набагато ширше. Адже публіцистика стосується різноманітних сфер життєдіяльності людини і суспільства загалом. З. Йегер, наполягаючи на існуванні дискурсу преси як публіцистичного дискурсу конкретного історичного періоду, відносить до нього тексти певної політичної спрямованості, які апелюють до соціально-історичної ситуації, яка склалася в конкретний час у суспільстві.

Беручи до уваги позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників, ми розглядаємо публіцистичні тексти як результат медійного дискурсу, що передбачає використання журнальних статей політико-економічного, культурного спрямування. Основні засоби публіцистичного стилю розраховані не тільки на повідомлення, інформацію, логічний доказ, але й на емоційний вплив на адресата. Характерними особливостями публіцистичних текстів є актуальність проблематики, політична образність, гострота та яскравість викладу. Вони зумовлені соціальним призначенням публіцистики – повідомляти факти, формувати громадську думку, активно впливати на розум і почуття людини. Публіцистичні тексти мають поєднувати експресію і стандарт, містити ідеологічну модальність, специфічний словник, образ автора, ідеологеми, шкалу цінностей, які ґрунтуються на опозиції „своє / чуже”.

1. *Бацевич Ф. С.* Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – Київ: Довіра, 2007. – 205с. – (Словники України).
2. *Бергельсон М. Б.* Лингвистические методы исследования в области межкультурной коммуникации / М. Б. Бергельсон / Тезисы на II Международной конференции РКА „Коммуникация : концептуальные и прикладные аспекты”. – РКА. СПб., 2004. Электронный ресурс. Режим доступа : [<http://www.russcom.ru/rca/biblio>]
3. *Верещагин Е. М.* Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е. М. Верещагин. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с.
4. *Виноградов В. В.* О художественной прозе / В. В. Виноградов. Избранные труды. Москва : Наука, 1980. – 360 с. : илл.
5. *Гальскова Н. Д.* Книга для учителя к учебнику „Итак, немецкий!” / Н. Д. Гальскова. – Москва : Просвещение, 1997. – 274 с.
6. *Голубовська І. О.* Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І. О. Голубовська // *Studia Linguistica*. Зб наук. пр. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 25 – 33.
7. *Имедадзе Н. В.* Экспериментально-психологические исследования овладения и владения вторым языком / Н. В. Имедадзе. – Тбилиси, 1979. – 218 с.
8. *Карасик В. И.* Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва : Гнозис, 2004. – 390 с.
9. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Москва : Наука, 1987. – 264 с.
10. *Караулов Ю. Н.* Что же такое „языковая личность”? // Этническое и языковое в самосознании. – Москва : 1995. – С. 63 – 65.

11. *Кашкин В. Б.* Введение в теорию коммуникации : [учеб. пособие] / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
12. *Кибрик А. А., Плузьян В. А.* Функционализм и дискурсивно-ориентированные исследования // Фундаментальные направления современной американской лингвистики / Кибрик А. А., Плузьян В. А. – Москва, 1997, С. 307 – 323.
13. *Клобукова Л. П.* Феномен языковой личности в свете лингводидактики // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – Москва, 1997. – С. 25 – 31.
14. *Красных В. В.* Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций / В.В. Красных. – М. : ИТДГК „Гносис”. – 2002. – 284 с.
15. *Маслова В. А.* Лингвокультурология / В. А. Маслова. – Москва : Издательский центр „Академия”, 2001. – 208 с.
16. *Олянич А. В.* Презентационная теория дискурса : [монография] /А. В. Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 507с.

*Стаття надійшла до редколегії 10. 05. 2017
доопрацьована 30. 07. 2017
прийнята до друку 25. 08. 2017*

LINGUISTIC RESEARCH OF LINGUISTIC PERSONALITY: HISTORICAL PERSPECTIVE

Victoriya Zagorodnova

*Berdiansk state pedagogical university,
Faculty of Philology and Social Communication,
Chair of Ukrainian language teaching methods and professional disciplines,
Gorky Str.,19, Building 5, Room b205,
71110, Berdiansk, Ukraine,
Tel.: (0 6153) 7 26 21*

The article overviews the perspective of linguistic personality problem formation in foreign and native linguistics. It also accounts the basic approaches to the description of linguistic personality. The article develops linguistic and linguadidactic approaches to the concepts of linguistic identity and secondary linguistic identity. The article considers the content and structure of the concept of "linguistic personality".

The author describes the main problems of forming the linguistic personality such as the need for speech development, the improvement of the language (linguistic, psychological, social), mastering of situational forms of speech in the conditions of professional orientation of the study. Language education, and particularly personal aspects of speech culture, plays the most important role in forming the language personality. The task of formation of linguistic personality in the learning process requires a systemic approach to the organization of the educational environment, taking into account factors such as professional orientation of study, encouragement selfeducation, formation of social values, humanitarization of education, versatility of the educational environment, its creative direction. Relying on the secondary linguistic identity theory the author develops the idea of «secondary linguistic identity» model which is, as argued, built in the course of second foreign language acquisition, and the features of which are brought to light and discussed.

Key words: linguistic personality, multilevel structure of linguistic identity; secondary linguistic identity formation; interaction between different models of linguistic identity during second foreign language acquisition, language education, paradigm focused on personality, bilingual education.